

PROTIREFORMAČNÍ KACHLOVÁ KAMNA Z HOSPODÁŘSKÉHO DVORA V NEBŘENICÍCH (okres Praha-východ)

JAROMÍR ŽEGKLITZ

Při výzkumu společnosti Archaia Praha v areálu zámku v Nebřenicích bylo nalezeno redeponované torzo kamnového tělesa, související s nejstarší fází výstavby hospodářského dvora kolem přelomu 1. a 2. čtvrtiny 17. století. Skladba dochovaných kachlových reliéfů nasvědčuje tomu, že ikonografický program kamen byl vědomě koncipován jakožto protireformační. Takovému hodnocení odpovídá i osoba tehdejšího majitele a nejpravděpodobnějšího objednavatele kamen Ondřeje Hannewalda z Eckersdorfu, příslušníka pražského císařského dvora, tajného rady císařů Rudolfa II. a Matyáše a přesvědčeného katolíka nenáviděného stavovskou opozicí.

COUNTER-REFORMATION TILED STOVE FROM THE FARMSTEAD IN NEBŘENICE (PRAGUE-EAST DISTRICT)

During the excavations by the Archaia Prague company in the premises of the castle in Nebřenice, redeposited remains of a tiled stove were revealed, related to the earliest phase of the construction of the farmstead around the turn of the second quarter of the 17th century. The reliefs of preserved tiles indicate consciously conceived counter-reformation iconographic meaning of the stove. This presumption corresponds to the owner and most likely purchaser of the stove, Ondřej Hannewald from Eckersdorf, a member of the Prague imperial court and the secret council of emperors Rudolf II and Matthias, who was a convinced Catholic hated by the estate opposition.

Klíčová slova — Nebřenice (okres Praha-východ) – raný novověk – kachle – kachlová kamna – protireformace – Ondřej Hannewald z Eckersdorfu

Key words — Nebřenice (Prague-East district) – Post-Medieval – oven tiles – tiled stove – counter-reformation – Ondřej Hannewald from Eckersdorf

Na přelomu let 2019/2020 proběhla první etapa archeologického výzkumu v areálu zámku ve vsi Nebřenice poblíž jihovýchodního okraje Prahy mezi Říčany a Jílovým u Prahy (Archaia Praha, z. ú., David Polcar). V rámci výzkumu situovaného v bezprostředním sousedství východního křídla zámecké budovy z poloviny 19. století (obr. 1) byly odkryty pozůstatky raně novověkého hospodářského dvora a v jedné z jeho prostor depot čtyř desítek použitých kachlů se sedmi různými motivy, jejichž zhodnocení je předmětem tohoto textu. Mezi motivy základních kachlů byl identifikován říšský orel, alegorie víry, figurální motiv a symbol kříže, na kachlích římsových pak tři různé rostlinné či geometricko-rostlinné ornamenty.

Obr. 1. Jihovýchodní oblast Prahy. **Vlevo** výřez mapy s polohou vsi Nebřenice (**červeně**), dnes část obce Popovičky, 6 km od okraje Prahy. **Vpravo** zámek s hospodářskými budovami. Při jihovýchodním nároží zámku **červeně** vyznačena část archeologicky zkoumané plochy (podklad převzat z Mapy.cz <<https://mapy.cz/zemepisna?q=neb%C5%99enice&source=ward&id=1814&ds=2&x=14.6141875&y=49.9586481&z=13>>; vynesení plochy výzkumu J. Růžička, 2023; grafická úprava S. Babušková, 2023).

1. ŘÍŠSKÝ OREL (obr. 2a)

typ kachle: základní, řádkový

popis: v kruhovém medailonu ohraničeném věncem z drobných lístků figura dvouhlavého orla se svatozářemi kolem hlav, držícího v pravém pařátu meč a v levém žezlo, na prsou pravděpodobně malý erbovní štítek (dochován jen spodní okraj), nad hlavami orla pravděpodobně koruna (cf. analogický kus z výzkumu v Panské ulici), v rohových cviklech stylizované okřídlené hlavičky putti

rozměry: výška: 221 mm (1 měřitelný kus)
rekonstruovaná šířka: 222 mm
hloubka: 52–56 mm
tloušťka střepu: 7–11,5 mm (měřeno vždy v místech mimo reliéf)

komora: nízká, mírně kuželovitá se čtvercovým ústím se zaoblenými rohy

okraj ústí: vně rozšířený, oblý

barva a typ střepu: různé odstíny červenohnědé, místy hnědé, na povrchu místy šedý či hnědošedý, s nečetnou hrubozrnnou klastickou složkou, rezný, u jednoho kusu na okraji vyhřívacího otvoru komory velké skvrny zelené transparentní glazury

počet: minimálně 6 kusů

analogie: Praha 1, Panská 8 (nepublikováno, výzkum Archaia, z. ú. – P. Juřina, přír. č. 1/2016-Y09-037; obr. 2b)

Obr. 2. a – Nebřenice, kachle s říšským orlem. Digitální rekonstrukce z více kusů (foto J. Žegklitz, 2020); **b** – Praha 1-Nové Město, Panská čp. 896/8. Zlomek kachle s říšským orlem (foto J. Žegklitz, 2019).

2. ALEGORIE VÍRY (obr. 3a)

<i>typ kachle:</i>	základní, řádkový		
<i>popis:</i>	pod arkádou tvořenou perlovcem zdobeným obloukem na jednoduchých pilířích s náznakem perspektivy v podobě klenební placky stojící ženská postava, pravou rukou se přidržující kříže a v levé držící kalich, v horních cviklech stylizovaný ornament		
<i>rozměry:</i>	<i>výška:</i>	252 mm	
	<i>rekonstruovaná šířka:</i>	151–153 mm	
	<i>hloubka:</i>	58 mm	
	<i>tloušťka střepu:</i>	6–10,5 mm	
<i>komora:</i>	nízká, kuželovitá s obdélným ústím s mírně zaoblenými, někdy až ostrými rohy		
<i>okraj ústí:</i>	ven přehnutý, místy oblý, místy zploštělý		
<i>barva a typ střepu:</i>	červenohnědý, někdy světle hnědý, místy našedivělý, s výraznou přítomností šupinek slídy, hrubý, s výrazným podílem hrubozrnné klastické složky, režný		
<i>počet:</i>	minimálně 5 kusů		
<i>analogie:</i>	Pyšely, okr. Benešov (HAZLBAUER 2000, 283, obr. 5: 4) – totožnost motivu nejistá		
<i>poznámka:</i>	za pomoc při identifikaci motivu děkuji prof. Janu Roytovi (viz též HALL 2008, 483–484); správnost jeho určení potvrzují kachle s odlišnou variantou tohoto motivu z výzkumu Ireny Benkové v ulici Politických vězňů čp. 1940 v Berouně, kde je postava stojící ženy s křížem a s kalichem v pravé ruce přímo doprovázena nápisem „WIRA“ (obr. 3b)		

a**b**

Obr. 3. a – Nebřenice, kachel s alegorií víry. Digitální rekonstrukce z více kusů (foto J. Žegklitz, 2020); **b** – Beroun, ulice Politických vězňů čp. 1940. Torzo kachle s alegorií víry (foto J. Žegklitz, 2017).

3. FIGURÁLNÍ MOTIV (obr. 4)

<i>typ kachle:</i>	základní, řádkový		
<i>popis:</i>	pod arkádou tvořenou listovcem zdobeným úzkým obloukem na sloupech či pilířích s přiloženými polosloupy zdobenými listovcem stojící mužská postava v dlouhém plášti a s baretem, pod ní mezi patkami sloupů vodorovné nápisové pole s majuskulním nápisem „KHTVI(?)IH“, v horních cviklech okřídlené hlavičky putti		
<i>rozměry:</i>	<i>výška:</i>	214–215 mm	
	<i>rekonstruovaná šířka:</i>	204 mm	
	<i>hloubka:</i>	54–67 mm	
	<i>tloušťka střepu:</i>	7–12 mm	
<i>komora:</i>	nízká, mírně kuželovitá se čtvercovým ústím s mírně zaoblenými až ostrými rohy		
<i>okraj ústí:</i>	ven přehnutý, stříškovitý		
<i>barva a typ střepu:</i>	červenohnědý, někdy hnědý až světle hnědý, na lomu místy šedý, hrubý, s vysokým obsahem hrubozrnné klastické složky (zrna často světlá–bílá), vyšší obsah i větších šupin slídy, režný		
<i>počet:</i>	minimálně 9 kusů		
<i>analogie:</i>	Pyšely, okr. Benešov (HAZLBAUER 2000, 283: obr. 5: 6, snad též 5: 2); Týnec nad Sázavou, okr. Benešov (HAZLBAUER 1997, 24, obr. 2 – zde po obou stranách postavy v úrovni pasu majuskulní písmena T)		
<i>poznámka:</i>	Zdeněk Hazlbauer identifikuje zobrazenou postavu jako Mojžíše, držícího pod levou paží neurčitý předmět (deska zákona) a ukazujícího na něj pravou rukou (HAZLBAUER 1997, 24; HAZLBAUER 2000, 284); z nebřenicých exemplářů je patrné, že spíše než o přidržovaný předmět se jedná o široký límec pláště a pravá ruka s mírně roztaženými prsty je jen volně položena na prsou		

0 1 2 3 4 5

Obr. 4. Nebřenice, kachel s figurálním motivem. Digitální rekonstrukce z více kusů (foto J. Žegklitz, 2020).

4. GEOMETRICKO-ROSTLINNÝ MOTIV S KŘÍŽEM (obr. 5)

<i>typ kachle:</i>	základní, řádkový i rohový		
<i>popis:</i>	reliéfní stěna svisle rozdělena dvěma dvojicemi úzkých lišt, mezi nimi místy šikmé příčky, místy krokve, ve třech takto vzniklých polích řady drobných stylizovaných kvítků, ve středním poli mezi druhým a třetím kvítkem shora latinský kříž, pod ním asymetrické vodorovné a svislé příčky		
<i>rozměry:</i>	<i>výška:</i>	237–241 mm	
	<i>rekonstruovaná šířka:</i>	183 mm	
	<i>hloubka:</i>	69–76 mm	
	<i>tloušťka střepu:</i>	7–11 mm	
<i>komora:</i>	nízká, mírně kuželovitá s obdélným ústím se zaoblenými rohy		
<i>okraj ústí:</i>	vně rozšířený, místy oblý, místy zploštělý		
<i>barva a typ střepu:</i>	červenohnědý, někdy hnědočervený, často v jádru šedý, na povrchu někdy lokálně světle i tmavě šedý (patrně v důsledku postdepozicičních vlivů), hrubý s četnými velkými klasty, režný		
<i>počet:</i>	minimálně 7 kusů, z toho 1 rohový		
<i>analogie:</i>	neznámé		

Obr. 5. Nebřenice, kachel s křížem a s geometricko-rostlinným motivem. Digitální rekonstrukce z více kusů (foto J. Žegklitz, 2020).

5 ROSTLINNÝ (?) MOTIV (obr. 6)

typ kachle:	římsový, řádkový		
popis:	podél spodního okraje nízká vodorovná, mírně prožlabená lišta, nad ní výrazný vodorovný vývalek, nad ním stylizovaný symetrický, snad rostlinný ornament		
rozměry:	výška:	114 mm	
	šířka:	161–168 mm	
	hloubka:	80 mm	
	tloušťka střepu:	7–9 mm	
komora:	hlubší, válcovitá či mírně kuželovitá s kruhovým a oválným ústím		
okraj ústí:	vně rozšířený, oblý		
barva a typ střepu:	hnědý až červenohnědý, místy šedočervenohnědý, hrubý, s výraznou hrubozrnnou klastickou složkou s množstvím bílých zrn, režný		
počet:	4 kusy		
analogie:	neznámé		
poznámka:	Mimořádně nekvalitní výpal. Reliéfní stěna v oblasti levého dolního rohu tří srovnatelných kusů identicky zkroucená, se stejnými vadami reliéfu – patrně chyba formy. U jednoho kusu náznak rozšiřování reliéfní stěny směrem k hornímu okraji, u jiného boční okraj kolmý na spodní hranu, u jednoho kusu náznak obloukovitého tvaru horního „rohu“ reliéfní stěny, u jiného náznak spíše rovného horního okraje. Vzhledem k těmto odlišnostem je obtížné rozhodnout, zda jde o kachel pateční nebo korunní. Rovná a patrně nevykloněná plocha reliéfní stěny spolu s tvarem a umístěním komory svědčí spíše ve prospěch varianty kachle patečního s obdélnou, někdy deformovanou reliéfní stěnou.		

Obr. 6. Nebřenice, kachel s rostlinným (?) motivem. Reliéfní stěna digitálně rekonstruovaná z více kusů (foto J. Žegklitz, 2020).

6. GEOMETRICKO-ROSTLINNÝ MOTIV (obr. 7)

<i>typ kachle:</i>	římsový, pateční, řádkový		
<i>popis:</i>	reliéfní stěna dělena plastickými lištami do úzkých vodorovných pásů, v nich geometrický a stylizovaný rostlinný ornament		
<i>rozměry:</i>	<i>výška:</i>	149 mm	(měřeno rovnoběžně s plochou reliéfní stěny bez přihlédnutí k náklonu kachle v tělese kamen)
	<i>šířka:</i>	348 mm	
	<i>hloubka:</i>	55–59 mm	
	<i>tloušťka střepe:</i>	ca 12 mm	
<i>komora:</i>	velmi nízká, hranolovitá s obdélným ústím s téměř ostrými rohy; mírně asymetricky rozdělená vloženým svislým žebrem (podle úhlu nasazení komory na reliéfní stěnu byla tato stěna výrazně nakloněna svou horní stranou ke středu kamnového tělesa)		
<i>okraj ústí:</i>	ven přehnutý, oblý		
<i>barva a typ střepe:</i>	hnědý a červenohnědý, místy v jádru šedý, hrubý, s výraznou hrubozrnnou klastickou složkou, rezný		
<i>počet:</i>	1 kus		
<i>analogie:</i>	neznámé		

Obr. 7. Nebřenice, kachel s geometricko-rostlinným motivem (foto J. Žegklitz, 2020).

7. ROSTLINNÝ A ZOOMORFNÍ (?) MOTIV (obr. 8)**typ kachle:** římsový, korunní, řádkový**popis:** na ven vykloněné a esovitě prohnuté horní polovině reliéfní stěny pás listovce, na spodní svislé polovině neurčitelný dekor (HAZLBAUER 2000, 284–285, jej identifikuje jako fantastické zvíře), dole vodorovný vývalek

rozměry: výška: 170–173 mm
šířka: 137 mm (uprostřed spodního vývalku)
šířka horního okraje: 162 mm
max. hloubka: 87 mm
tloušťka střepu: 10–13 mm

komora: hluboká, kuželovitá s kruhovým ústím**okraj ústí:** nedochován**barva a typ střepu:** někdy červenohnědý, někdy hnědý až světle hnědý, místy našedivělý, hrubý, s výraznou hrubozrnnou klastickou složkou, často s bílými zrnky, rezný**počet:** 5 kusů (1 s velkou skvrnou zelené glazury)**analogie:** Pyšely, okr. Benešov (HAZLBAUER 2000, 284, obr. 6: 1)**Obr. 8.** Nebřenice, kachel s rostlinným a zoomorfním (?) motivem (foto J. Žegklitz, 2020).**8. KERAMICKÁ DESKA (obr. 9)****typ:** konstrukční prvek kamen**popis:** lehce zkroucená deska původně obdélního tvaru, okraje ploše seříznuty kolmo k čelní ploše, z jedné strany rovnoběžné, místy šikmé rýhy, z druhé strany očazení, podél dvou protilehlých okrajů stopy mazanice či vypálené hlíny svědčící spolu s úpravou okrajů o spojení s dalšími kolmo přisazenými deskami; žlábek ohraničený hliněnými hřebínky nad spodním okrajem zadní strany desky (z pohledu obrázku) indikuje připojení další desky (či žebra) kolmé na obě boční

rozměry: max. výška/šířka: 181 mm
šířka/výška: 180 mm
tloušťka: 10–11,5 mm

barva a typ střepu: světle hnědý, hnědý až červenohnědý, v jádru šedý, hrubý, s výraznou hrubozrnnou klastickou složkou, rezný**Obr. 9.** Nebřenice, torzo keramické desky (foto J. Žegklitz, 2020).

9. KERAMICKÁ DESKA (obr. 10)	
<i>typ:</i>	konstrukční prvek kamen
<i>popis:</i>	lehce zkroucená deska původně výrazně obdélného tvaru (podle zlomků ze stejného kusu, nespojitelných s největší částí), pravý bok (z pohledu obrázku) ploše seříznutý, na levém výrazné zbytky mazanice svědčící o původním spojení s další deskou, spodní bok výrazně nerovný, hrubě formovaný, přední strana s výrazným žlábkováním, na zadní straně snad stopy očazení
<i>rozměry:</i>	<i>max. výška/šířka:</i> 147 mm <i>šířka/výška:</i> 201 mm <i>tloušťka:</i> 10,5–14 mm
<i>barva a typ střepu:</i>	šedohnědý, na lomu místy načervenalý, místy šedý, hrubý, s výraznou hrubozrnnou klastickou složkou, režný
	

Obr. 10. Nebřenice, torzo keramické desky (foto J. Žegklitz, 2020).

Všem uvedeným kusům jsou společné některé charakteristické znaky. Všechny jsou zhotoveny ze značně hrubého, po výpalu stejně zbarveného materiálu s výrazným podílem klastické, většinou hrubozrnné složky. Nepříliš kvalitní a málo plastický materiál byl patrně důvodem, proč tloušťka reliéfních stěn výrazně přesahuje běžný průměr. Výpal všech kusů je velmi nekvalitní, střep je křehký a snadno se láme a drolí. Otisky reliéfů jsou neostré, což je zčásti možné přičítat právě nevhodnému materiálu, případně i jejich degradaci během uložení v zemi (i lomy zlomků jsou výrazně omlété). Řada detailů však poukazuje již na špatný otisk při výrobě kachle či na nekvalitní reliéf samotné formy. Z technologických detailů zaujme stejný způsob připevnění komor k reliéfním stěnám, jejich stejná modelace i stejné pojednání okrajů vyhřívacích otvorů. Všechny kusy jsou režné a vykazují známky použití ve fungujících kamnech. Za zmínku stojí rovněž absence kachlů nádobkových.

Uvedené charakteristiky svědčí o tom, že kachle tvořící původně jedno kamnové těleso pocházejí z jedné hrnčířské dílny, kterou snad lze vzhledem k prostorové distribuci stejných motivů (Pyšely, Týnec nad Sázavou) prozatím lokalizovat do jihovýchodního sousedství Prahy v oblasti dolního Posázaví. O původu kachlů ze všech uvedených lokalit v jedné dílně pak nepřímo svědčí podobná či shodná kvalita jak jejich střepu, tak i otisku reliéfu, byť v případě kusů z Pyšel a Týnce jsme odkázáni pouze na slovní popis (HAZLBAUER 1997, 24–25; HAZLBAUER 2000, 283). Zeleně glazovaný a standardně vypálený kus z výrazně kvalitnějšího materiálu z pražské Panské ulice těmito svými kvalitami svědčí – navzdory reliéfu totožnému s kachli z Nebřenic – spíše o vzniku v jiné dílně, která používala formu vyrobenou ze shodného výchozího modelu.

Vedle popsaných kusů obsahuje analyzovaný soubor i nepočtené menší zlomky dalších kachlů, lišících se jak barvou a strukturou použitého materiálu, tak vyšší kvalitou výpalu, v jejichž případě nelze s ohledem na značnou torzovitost určit jejich motivy (obr. 11); v souboru se na rozdíl od výše popsaných kusů nevyskytují ve větším počtu exemplářů.

Naopak ojediněle se zlomky kusů, jež jsou předmětem pozornosti tohoto textu (kachle s orlem, s křížem, zlomky desek), objevují i v dalších, stratigraficky stejně starých vrstvách v blízkém okolí hlavního kachlového depotu, a to spolu se zlomky dalších kachlů, jejichž motivy však nelze kvůli

Obr. 11. Zlomky kachlů z vrstvy 3022 (foto J. Žegklitz, 2020).

Obr. 12. Zlomky kachlů z vrstev 3030 (c), 3035 (a, b, d, e) a 3076 (f, g). Foto J. Žegklitz, 2020.

značné fragmentárnosti přesněji určit (obr. 12). Rovněž ty se kvalitou střepu a výpalu ve většině případů od hlavního souboru odlišují. Za pozornost však stojí větší kumulace zlomků z kachlů, jejichž reliéfní stěna je podél okrajové lišty kolem dokola lemována úzkým páskem s nápisem (obr. 12: a, b, d, e, f). Špatně zřetelný rohový ornament naznačuje přítomnost více variant. Velice nízká kvalita otisku (jejíž úroveň je podobná hlavnímu souboru) umožňuje přečíst jen výjimečně jednotlivá písmena. Pouze v jednom případě lze snad číst celé slovo „KRISTUS“ (obr. 12: b). Dva ze zlomků nesou i část ústředního reliéfu kachle, a sice torzo blíže neurčitelné zvířecí figury (obr. 12: a).

Datování

Ze slohového hlediska lze analyzované kachle označit za renesanční. Při bližším pohledu ovšem zjišťujeme, že soubor jako celek není chronologicky zcela homogenní. Z pohledu slohových prvků se jako nejstarší jeví kachel se stojící mužskou postavou pod typickou renesanční arkádou, jehož analogické kusy z jiných lokalit jsou – ovšem bez pokusu o jakékoli bližší odůvodnění – datovány do doby kolem poloviny, resp. do 2. poloviny 16. století (HAZLBAUER 1997, 28; HAZLBAUER 2000, 284). Užití byt poněkud atypicky ztvárněné arkády odpovídá době 2. poloviny 16. století, stejně jako v horních cviklech zpodobněné okřídlené hlavičky andílků, jejichž výskyt váží se především k německému prostředí je rozptýlen do časového úseku od 1. poloviny 16. (STRAUSS 1972, Taf. 94: 2, Taf. 61) až do počátku, ojediněle i 2. poloviny 17. století (např. STRAUSS 1983, Taf. 70: 1–3, Taf. 72–73, Taf. 80, Taf. 36: 3; ROSMANITZ 1995, 137, Abb. 13); v českém prostředí se s nimi setkáváme ve výrazně menší míře, a to u kachlů datovaných spíše až do 2. poloviny 16. století, případně na přelom 16. a 17. věku (BRYCH 2004, 190, kat. č. 477; ŠREJBEROVÁ 2017, 156–157, kat. č. 060, 061; ŽEGKLITZ/ZAVŘEL 2004, 592–597). Za typicky renesanční není ovšem možné považovat okrajovou lištu reliéfní stěny, jejíž profilace odpovídá spíše době mladší (1. polovina 17. století). Naopak slohově starší se zdá být ústřední prvek reliéfu – postava muže oblečeného do slavnostního oděvu charakteristického pro vyšší společenské vrstvy (univerzitní mistři, konšelé apod.) 1. poloviny 16. století.¹

S okřídlenými hlavičkami andílků jakožto doplňkovým dekorem se setkáváme rovněž na čtvercovém kachli s reliéfem dvouhlavého orla ve velkém kruhovém medailonu. O tom, že jde o znak říšský, a nikoli jiný (figuru dvouhlavého orla užívala na svých znacích např. některá říšská města, např. Lübeck – HYE 1973, 86–94; viz též MAJEWSKI 2015, 222, 236), svědčí svatozáře kolem orlích hlav zdůrazňující posvátný charakter císařské moci. Absence části reliéfu se srdečním štítkem nesoucím často osobní erb dotyčného z doby před jeho zvolením císařem bohužel neumožňuje přisoudit daný znak konkrétnímu panovníkovi. Jistým vodítkem mohou být insignie v pařátech orla – meč a žezlo. Ty se v českém prostředí ve spojitosti s konkrétní osobou poprvé objevují na kutnohorských a jáchymovských talarových ražbách Rudolfa II. (obr. 13), na nichž je ovšem figura orla zobrazena v poněkud odlišné pozici (natočená doleva). Se znakem říšského orla odpovídajícím kachlovému reliéfu včetně některých detailů, jako je např. ztvárnění konce ocasu, se pak setkáváme na ražbách Matyáše a Ferdinanda II. – v jeho případě i na mincích nižší hodnoty (obr. 14). Ačkoli tedy celková podoba kachlového reliéfu – centrální kruhový, z lístků složený medailon s doplňkovým ornamentem v rohových cviklech a v zásadě i profilace okrajové lišty – svádí k datování jeho vzniku přibližně do 2. třetiny 16. století, jeho původ je nejspíše třeba klást až k roku 1612 a později.

Velmi podobné je to z hlediska datování na základě stylistických prvků u kachle s motivem alegorie víry. Typicky renesanční arkáda je zde perspektivně zvýrazněna klenbou s žebry sbíhajícími se paprskovitě ke středové placce, což odpovídá analogiím hlásícím se k polovině či 3. čtvrtině 16. století. Takovému datování se ovšem poněkud vymyká okrajová lišta, jejíž profilace odkazuje spíše až ke konci 16. století či k počátku století následujícího.

Ostatní reliéfy k datování ze slohového hlediska příliš nepomohou, snad jen římsový kachel s listovcem lze podle analogií řadit do 2. poloviny 16. století (cf. HAZLBAUER 2000, 284).

Rozptýl v dataci jednotlivých kusů či jejich dílčích prvků lze do jisté míry korigovat konfrontací náleзовé situace s historickými zprávami o vývoji dané lokality. Soubor byl odkryt ve vrstvě uložené bezprostředně nad geologickým podložím a opírající se o vnější líc kamenné zdi náležející k nejstarší stavební fázi hospodářského dvora (obr. 15). Jeho vznik na místě bez jakýchkoli dokladů o starším osídlení je kladen do 1. čtvrtiny 17. století v souvislosti se změnou majitele průhonického

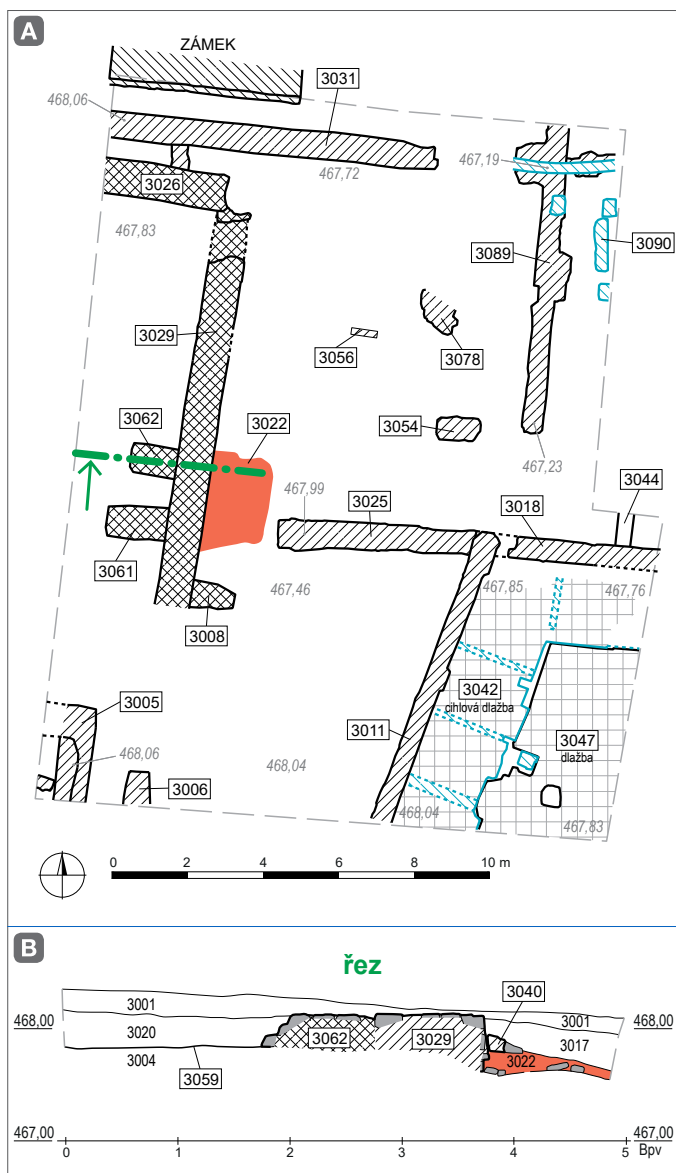
Obr. 13. Tolarý Rudolfa II. a – Kutná Hora, 1578; b – Jáchymov, 1580 (foto archiv autora).

Obr. 14. a – tolar císaře Matyáše, 1617; b – tolar Ferdinanda II., 1624; c – tříkrjecar Ferdinanda II., 1631 (foto archiv autora).

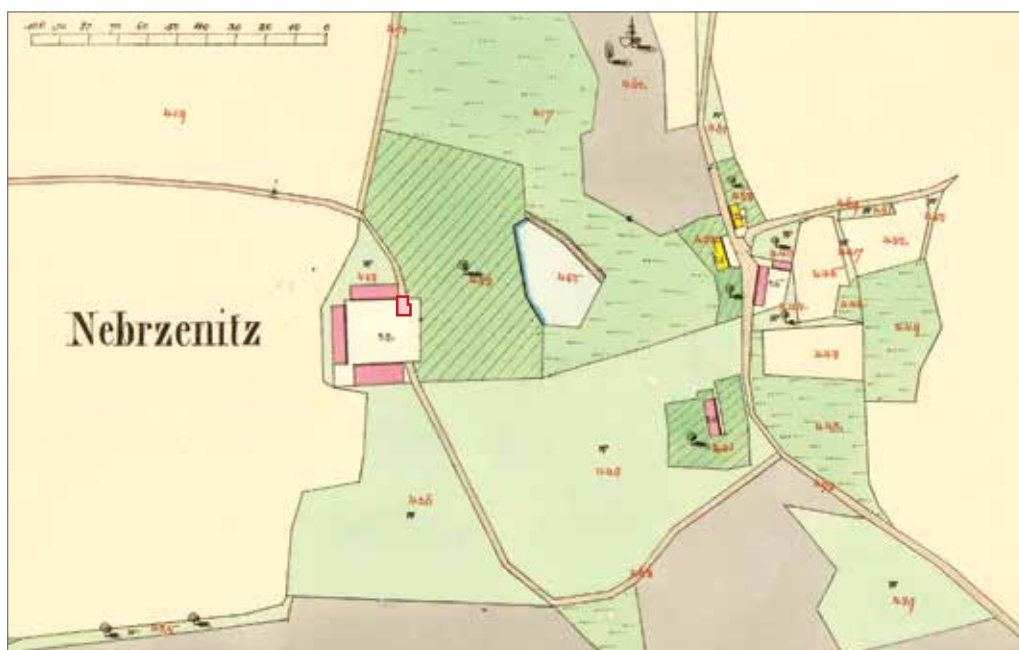
1 Za pomoc s určením a datováním oděvu děkuji Mileně Bravermanové a Aleně Nachtmannové.

Obr. 15. Nebřenice, areál zámku. Legenda: **A** – půdorys zkoumané plochy s vyznačenou zdí zámku, zdmi hospodářského dvora (nejstarší fáze **křížkované**), polohou řezu (**zelená linie**) a rozsahem vrstvy 3022 obsahující destrukci kamen (**červeně**); **B** – řez s **červeně** zvýrazněnou vrstvou 3022 (kreslil D. Polcar, digitalizace J. Růžicka, 2023).

statku. Ten spolu se vsí Nebřenice, v níž jsou ještě na začátku 17. století doloženy pouze dva domy (tento stav ostatně přetrval nejméně další století – obr. 16), koupil roku 1616 od Anny Alžběty z Donína císařský rada Ondřej Hannewald z Eckersdorfu, přičemž příslušná trhová smlouva ještě hospodářský dvůr neuvádí. Ten je poprvé zmíněn v trhové smlouvě z roku 1636, kdy Nebřenice jako součást průhonického statku prodává Magdalena Helena Puchheimová (rozená z Valdštejna, Nebřenice získala roku 1629 od poručíků Ondřejova syna) Antonínu Binagovi. Průhonický statek – a tedy pravděpodobně i Nebřenice – utrpěl výrazné škody v průběhu třicetileté války. V roce 1669 přechází pak pustý nebřenický dvůr spolu s průhonickým statkem do rukou staroměstských jezuitů (MUSILOVÁ 2010, 11, 109–110). Vznik dvora, a tedy velmi pravděpodobně i jeho vnitřního vybavení včetně analyzovaných kamen, lze tak klást mezi roky 1616 a 1636, nejspíše do doby, kdy byly Nebřenice v držení

Obr. 16. Císařský povinný otisk stabilního katastru, Nebřenice, katastrální území Chomutovice u Dobřejovic – dříve Huntowitz, z roku 1841 v měřítku 1 : 2 880. **Vlevo** areál hospodářského dvora s vyznačením plochy výzkumu (**červeně**), **vpravo** v jádru vsi dva zděné (**růžově**) a dva dřevěné/spalné (**žlutě**) objekty (© Ústřední archiv zeměměřičství a katastru ČÚZK, Fondy katastrální, sign. B2/a/4C, inv. č. 2568-1-003).

Obr. 17. Nebřenice, areál zámku. Zlomky okrajů talířů či plochých mís zdobené mramorováním a malbou z vrstvy 3022 (foto J. Žegklitz, 2020).

Ondřeje Hannewalda, který umírá někdy mezi lety 1622–1629, respektive spíše blíže k horní hranici tohoto časového úseku (LANDFRIED 1966, 621).

Datování stavby kamen konečně potvrzují i doprovodné zlomky kuchyňské a stolní keramiky z téže vrstvy, z nichž nejmladší odpovídají produkci spíše pokročilejšího 17. století (obr. 17), naopak nejstarší z nich lze klást nejloubeji k přelomu 16. a 17. století.

Torzo kachlových kamen, jejichž vznik je poměrně spolehlivě zařaditelný do 20.–30. let 17. století, rozhodně ne dříve, je tak dalším dokladem přežívání slohové a výtvarně starších prvků poměrně hluboko do mladších období (cf. např. ŽEGKLITZ/HAZLBAUER/CHOTĚBOR 1992, 97, 99, 106; ŽEGKLITZ 2019, 86–87, 161).

K ikonografickému programu kamen

Po stránce technologické i výtvarné na první pohled značně nekvalitní a málo atraktivní soubor v sobě ovšem vedle důkazu o setrvačném přežívání starších forem skrývá i sdělení podstatně zajímavější, a to obsahem svých motivů.

Jako ústřední z hlediska ideové výpovědi kamnového celku se jeví velmi neobvykle pojatý kachlový reliéf s motivem kříže, který lze jen obtížně vykládat jinak než jako symbol katolické víry. Takovou interpretaci podporuje další z kachlů nesoucí postavu zobrazující alegorii Víry. Ta jako jedna ze sedmi hlavních křesťanských ctností (spolu s nadějí a láskou jakožto ctnostmi teologickými a umírněností, moudrostí, statečností a spravedlností coby základními/kardinálními ctnostmi) bývala frekventovaným námětem malířských i sochařských děl již od raného středověku, často spolu se svým protikladem – nevírou či modloslužebnictvím. Protestantské prostředí, které katolické učení o ctnostech odmítalo, se omezilo pouze na tři základní ctnosti teologické (ROYT 2006, 59–60), z nichž alegorická postava Víry se po vítězství protireformace stává symbolem tohoto úspěchu katolické strany (viz např. monumentální obraz Petera Paula Rubense *Triumf víry* – alegorie vítězství katolické víry nad reformací z roku 1627 v Musée des Beaux-Arts ve Valenciennes) a následně je častým námětem katolického barokního umění (z nejznámějších např. Vermeerův obraz *Alegorie katolické víry* z let 1670–1672, v našem prostředí řada alegorií ctností a neřestí Matyáše Bernarda Brauna).

V české kachlové produkci se s tímto motivem setkáváme jen vzácně. Vedle zde popisované známe odlišnou a pravděpodobně o něco mladší variantu z nálezů z brněnské Veselé ulice (SEDLÁČKOVÁ 2017 online), naopak starší, datovatelnou do 2. třetiny 16. století, nacházíme vedle již zmíněného Berouna (viz obr. 3: b) ještě v drobném zlomku z Královéhradecka (HRUŠOVÁ 2011, 49, 95). Podle ztvárnění celé reliéfní stěny náleží do stejné série kachlů jako alegorická postava Síly (= statečnosti) známá ze dvou pražských lokalit a z hradu Točnicku (ŽEGKLITZ 2019, 695). Není vyloučeno, že oba motivy jsou součástí původně větší série kachlů se sedmi hlavními křesťanskými ctnostmi, z nichž ostatní zatím neznáme. Takový předpoklad ospravedlňují nálezy z mimočeského prostředí s výskytem více různých motivů dané série ve stejném souboru – např. spravedlnost a naděje ze Stargardu, láska, naděje a víra ze saské Grimmy, spravedlnost, statečnost a láska z Frankfurtu nad Mohanem (MAJEWSKI 2015, 169), série všech sedmi ctností z Kolína nad Rýnem (UNGER 1988, 129–136), spravedlnost, síla a umírněnost z Hetjens-Musea v Düsseldorfu (STRAUSS 1972, Taf. 131), víra a naděje v západopomořanském Bierzwniku (POKLEWSKA-KOZIEŁŁ 2022, 159, obr. 84: 1, 2) či další jednotně zpracovaná série se statečností, láskou, umírněností, spravedlností

Obr. 18. Série kachlů s portréty habsburských panovníků a alegoriemi:
a – Karel V., Poplze – část města Libochovice, okr. Litoměřice (převzato ze ZÁPOTOCKÝ 1979, tab. 71: 1);
b – Ferdinand II. Tyrolský, hrad Okoř;
c – alegorie víry, Beroun, Politických vězňů čp. 1940, foto kachle *in situ* v podlaže hrnčířské pece;
d – Ferdinand I., Beroun, Politických vězňů čp. 1940;
e – Maxmilián II., Praha 1, náměstí Republiky čp. 1078/II;
f – alegorie síly/staččnosti, Pražský hrad, digitálně složeno z více zlomků (foto b–f J. Žegklitz, do r. 2020). Poměr jednotlivých kusů neodpovídá skutečné velikosti.

a vírou roztroušená v různých muzejních sbírkách (STRAUSS 1972, Taf. 136–137). Dokladem jejich společného užití může být přítomnost celé série na kachlích kamen z roku 1578 z dílny Hanse Krauta stojících původně v německém Engenu (dnes ve Viktoria and Albert Museum v Londýně – STRAUSS 1966, Taf. 56) či kamen z domácnosti Konrada Bodmera na zámku Greifensee na jejich dobovém vyobrazení z roku 1643 (ROTH HEEGE ET AL. 2012, 163, Abb. 272). Jejich případné konfesní zabarvení – bylo-li vůbec jaké – našemu poznání uniká, o úloze nebřenicke varianty však nemůže být pochyb – v kamnovém tělese zdůrazňovala poselství kachle s katolickým symbolem kříže. Tuto tezi podporují i exempláře druhé zmíněné varianty kachle s motivem víry (a síly/spravedlnosti), jejichž hlavní motiv je zasazen do naprosto stejné arkády a doprovázen jednotně výtvarně koncipovaným nápisem jako na kachlích s portréty habsburských vládařů Karla V., Ferdinanda I., Maxmiliána II. a Ferdinanda II. Tyrolského (ŽEGKLITZ 2019, 122–123; obr. 18). Z toho lze oprávněně usuzovat, že – ačkoli je dosud známe jen jako jednotlivé kusy z různých lokalit, a nikoli jako součásti jednoho nálezového celku – byly původně určeny pro jedno kamnové těleso, v němž alegorie měly vyzdvihovat příslušné vlastnosti katolických panovníků.

Z pohledu ideového vyznění ikonografického programu nebřenicke kamen je třetím podstatným kusem kachel s motivem říšského orla. Jeho nejstarší varianta v českém kachlovém materiálu (ovšem bez insignií v pařátech a bez srdečního štítku) je datována již do 1. čtvrtiny 15. století (JORDÁNKOVÁ/LOSOTOVÁ 2002, 559; 561, obr. 4: 5), a to v souvislosti s osobou císaře Zikmunda, který bývá považován za prvního, kdo z figury dvouhlavého orla se svatozářemi učinil oficiální císařský znak (HYE 1973, 73; GALL 1992, 43; BLEISTEINER 2001, 45–46). Za Maxmiliána I. pak na orlích hlavách přibýly koruny (GALL 1992, 44; PAVLAC/LOTT 2019, 199), někdy nahrazené jedinou korunou uprostřed mezi hlavami, a rovněž srdeční štítek s habsburskými erby (HYE 1973, 74; PAVLAC/LOTT 2019, 199). Různé varianty tohoto typu znaku se pak objevují na řadě dalších kachlů kladených většinou do 15.–16. století (cf. např. RICHTEROVÁ 1982, tab. 20: 2; BRYCH 2004, 144, kat. č. 340; MENOUŠKOVÁ/MĚŘÍNSKÝ 2008, 100–101, kat. č. 292, 294; PAVLÍK 2017, 287–288,

č. 1111–1118; LOSKOTOVÁ/SCHENK 2020, kat. č. 5.4, 5.5), ale i do doby pozdější (STAŇKOVÁ 2017, 146, obr. 3). Datování kachlů s říšským orlem z mimočeského prostředí takto vymezené chronologické mantinely nijak nepřekračuje (např. FRANZ 1969, Abb. 106, Abb. 411, Abb. 415; ROTH HEEGE ET AL. 2012, 91, Abb. 118; STRAUSS 1940, Taf. XXXI: 2, 5; STRAUSS 1972, Taf. 19: 2; STRAUSS 1983, Taf. 100: 1, 2, 4, Taf. 119: 2; další příklady viz POKLEWSKA-KOZIEŁŁ 2022, 152).

Kdy a z jakého podnětu se v orlích pařátech objevují panovnické insignie, není zcela zřejmé. Někteří autoři spojují tuto změnu s dobou Karla VI. (HOHENLOHE-WALDENBURG 1871, 28), jiní již s osobou Leopolda I. (GALL 1970, 327–328; GALL 1992, 110; HYE 1973, 76). Podstatně starší je vyobrazení říšského orla na klenbě domu v Herzog-Friedrich-Strasse 35 (nejdříve nazývaný Stadtrichter-Zeller-Haus, v 19. století Kohleggerhaus) v Innsbrucku z 90. let 15. století, kde ovšem dvouhlavý korunovaný orl s nimby drží nikoli meč a žezlo, nýbrž dva meče, a to obrácené dolů špicemi proti sobě; rovněž dva meče, tentokrát ovšem již čepelemi vzhůru, svírá i orl na reliéfu umístěném na norimberské zbrojnici z roku 1588 (HYE 1973, 76). S nejstarším zobrazením typu stejného jako na kachlovém reliéfu, tedy s korunovaným dvouhlavým orlem s nimby a se srdečním štítkem, zobrazeným z čelního pohledu a svírajícím meč a žezlo, se – jak již bylo uvedeno – setkáváme poprvé na mincích císaře Matyáše, po něm i Ferdinanda II. (obr. 14) a následně i všech dalších habsburských panovníků až do zmíněného Karla VI.

U nás dosud publikované kachle se znakem říšského orla ve variantě s mečem a žezlem v pařátech jsou datovány jen rámcově do 17.–18. století (BRYCH 2004, 144, kat. č. 343, 344; ŠREJBEROVÁ 2017, 187–188, kat. č. 098), s výjimkou kachle z hradu Sovince ve velmi stylizovaném provedení reliéfu kladeného do 16. století (MENOUŠKOVÁ/MĚŘÍNSKÝ 2008, 101, kat. č. 293) a dále exemplářů z muzea v Litvli² a z frýdeckých nálezu datovaných do doby Rudolfa II., resp. 16.–17. století (MÜLLER/ZEZULA 2014, 81). Ani v mimočeském prostředí nejsou kachle s touto variantou říšského znaku nijak časté a jejich datování bývá také pouze rámcové. K přesnější chronologicky určeným patří model kachle s portrétem Rudolfa II. z dílny Johannese Vesta z let 1600–1611, na němž ovšem meč a žezlo nedrží orl, nýbrž dvě proti sobě stojící orlice pod samotným říšským znakem (FRANZ 1969, Abb. 411). Další exempláře jsou pak datované široce do 16.–17. století (STRAUSS 1940, Taf. XXXI: 1, 3, 4), případně jsou označeny jako renesanční (DYMEK 1995, 265, tabl. XXVIII: a, b). Jediným nám známým starším kusem (označeným ovšem pouze jako „gotický“, s hlubokou kuželovitou komorou odkazující k 15. století) je kachel s dvouhlavým orlem držícím v pařátech žezlo a nikoli meč, nýbrž jablko, ze soukromé sbírky v tyrolské obci Tarrenz; jeho podoba na publikované fotografii vzbuzuje však jisté pochybnosti o jeho autentičnosti (MARKOVITS 2015, 29).

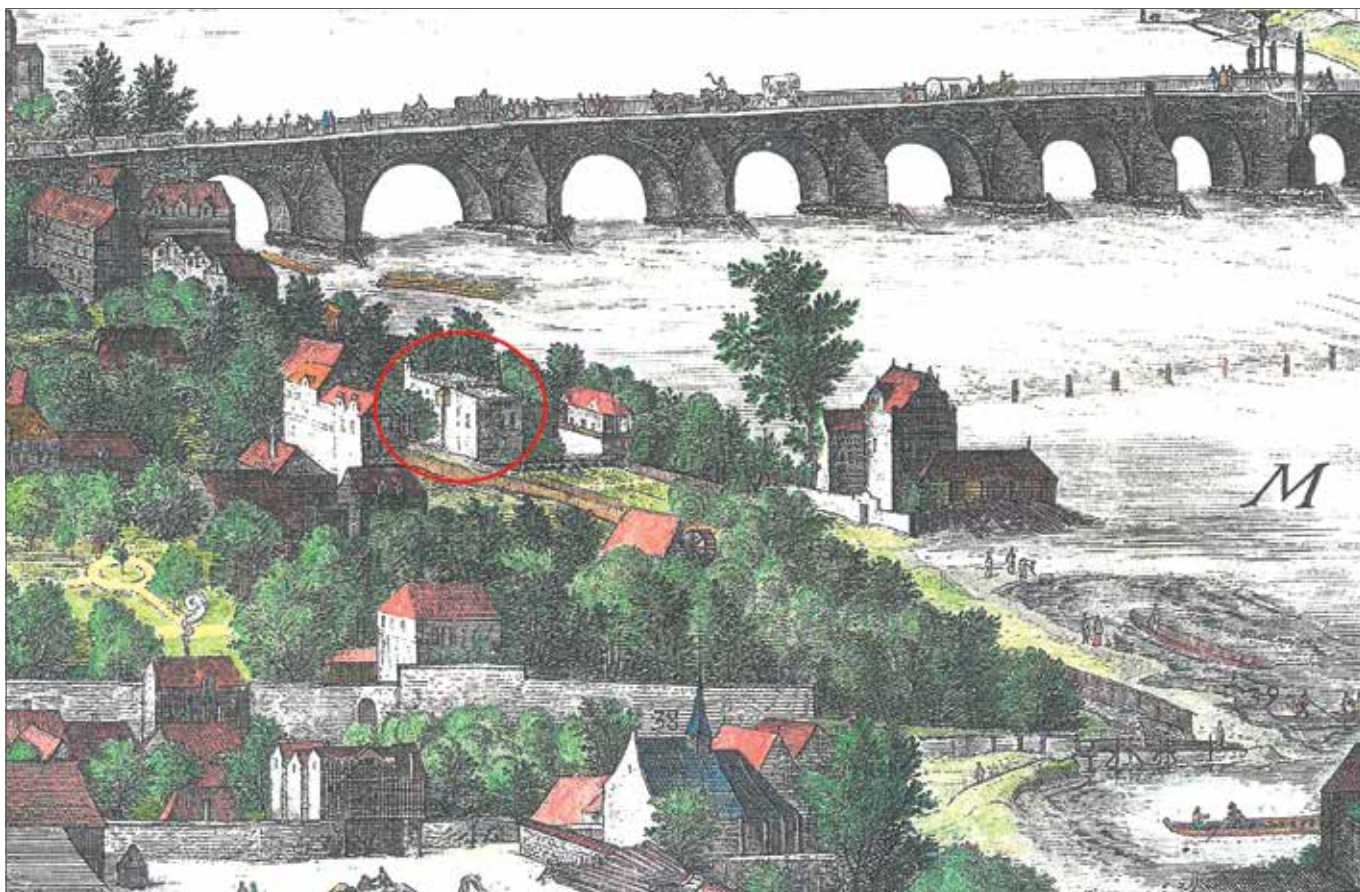
Protože výše uvedené analogie jsou publikovány jako jednotlivé kusy bez jakéhokoli dalšího kontextu a neumožňují tak případný bližší výklad významu jejich reliéfů, bude s ohledem na možné obsahové vyznění celého ikonografického programu nebřenických kamen zajímavé učinit na tomto místě malou odbočku a všimnout si osoby jejich pravděpodobného stavebníka.

Ondřej Hannewald z Eckersdorfu se narodil kolem roku 1560 ve Slezsku (Boleslavec?), kde jeho otec Simon, absolvent univerzity ve Wittenbergu, působil jako městský písař a poté jako sekretář slezské komory. Po přesídlení do Vratislavi pak pracoval pro tamního biskupa a konečně i ve službách Rudolfa II. (PUSCH 1987, 90). Stejně jako otec byl Ondřej v mládí pravděpodobně luteránem, ovšem zřejmě ještě před studiemi v Padově a v Bologni konvertoval ke katolicismu.

V roce 1588 se poprvé objevil na pražském císařském dvoře jako vyslanec v roli sekretáře arcivévody Maxmiliána. Dědictvím po otci své první manželky Anny Marie Erstenbergerové získal někdy v 1. polovině 90. let 16. století dům na severní straně dnešního Valdštejnského náměstí, k němuž roku 1601 přikoupil i dům sousední; oba domy na místě současného Ledeburského paláce vlastnil do roku 1612 (MERHOUT 1954, 62–64). Očividně mu ovšem patřilo více nemovitostí, neboť k roku 1608 je uveden též jako majitel domu na Kampě v sousedství Sovových mlýnů (NK XXIII D 57, 692). Tento dnes již neexistující dům, který byl v Hannewaldově držení již roku 1600, stál v bývalé Odkolkovské zahradě mezi Sovovými mlýny a Lichtenštejnským palácem (RUTH 1996, 972; HAVRÁNEK 1948, 40–41). Cyril MERHOUT (1946, 55) uvádí v letech 1596–1600 Ondřeje Hannewalda i jako vlastníka bývalé zahrady Zlomkovské (východní část pozdější Michnovské) mezi pravým břehem Čertovky a ulicí U Sovových mlýnů proti bývalému Zlomkovskému mlýnu

2 Za informaci o existenci litovelského kachle i za konzultace o říšském znaku obecně děkuji řediteli Zemského archivu v Opavě Karlu Müllerovi.

Obr. 19. Philip van den Bossche (kresba) / Johannes Wechter (rytec) / Aegidius Sadeler (vydavatel), 1606: PRAGA. Velký prospekt Prahy, tzv. Sadelerův. Výřez: ostrov Kampa, pravděpodobný dům Ondřeje Hannewalda v červeném kroužku (koloroval J. Fomín, 2021).

(dnes Nosticova čp. 469). Zda jde o nepřesnou lokalizaci téhož majetku (obě parcely spolu bezprostředně sousedí) či zda Hannewaldovi skutečně patřila obě zmiňovaná místa, není zcela jasné (obr. 19).

Od roku 1593 působil Ondřej Hannewald jako sekretář tajné rady, jejímž členem se jako přesvědčený katolík stal na návrh říšského vicekancléře Leopolda von Stralendorfa v roce 1606 (po svém působení v říšské dvorské radě od roku 1594/1596), kdy politika císaře směřovala ke stále vážnějším konfliktům s protestantskými stranami v říši i v rakouských zemích. Nenávist protestantů si vysloužil vzápětí svým nekompromisním postojem ve prospěch tvrdé rekatolizace bavorského říšského města Donauwörthu Maxmiliánem Bavorským v souvislosti s tamními událostmi z let 1606–1607 i svým vystupováním na následujícím říšském sněmu v Řezně roku 1608, jehož důsledky vedly k založení Protestantské unie a v reakci na to Katolické ligy (LANDFRIED 1966, 621; STIEVE 1875, 50–51; SCHWARZ/CODDINGTON 1943, 238; NOVÁK 1935, 58–60), stejně jako posléze svými postoji v záležitostech sporů o jülišsko-klevské dědictví v letech 1609–1614 (RITTER 1879). O jeho výrazně prokatolické orientaci svědčí i fakt, že v letech 1601 a 1604 stál v čele mariánského bratrstva při staroměstské jezuitské koleji, a rovněž fundace mariánského oltáře v kostele sv. Petra a Pavla na Vyšehradě (ŠRONĚK 2013, 36–37) a více než názorně o ní vypovídá přídomek, jenž je jeho osobě připisován – „columna catholicae religionis“ (EHRENPREIS 2006, 299), případně „apostata et persecutor sui ordinis“ (SCHWARZ/CODDINGTON 1943, 237). Angažoval se rovněž ve sporech Rudolfa II. s jeho bratrem Matyášem, a to jak ve prospěch následnictví Ferdinanda Štýrského (BIRELEY 2014, 51), tak arcivévody Leopolda Pasovského (RITTER 1879). Jakožto podporovatel vpádu pasovských (NOVÁK 1935, 177, 291–292) byl po příchodu Matyáše do Prahy zatčen, brzy byl však propuštěn, ještě téhož roku byl jmenován císařským vyslancem na Dni kurfiřtů v Norimberku a roku 1612 se stal – patrně na popud hlavního Matyášova rádce, biskupa Melchiora Khlesla – členem Matyášovy tajné rady a byl pověřen přípravou nadcházejícího říšského sněmu (LANDFRIED 1966, 621). Poslední známá zmínka o jeho osobě se váže již k době panování Ferdinanda II. (jemuž nabízel své služby už roku 1621 – SCHWARZ/CODDINGTON 1943, 238), konkrétně k roku 1622, kdy během třicetileté války působil jako císařský komisař v Horní Falci (FORBELSKÝ 2006, 395; souhrnně, byť s některými omyly, též MERHOUT 1954, 63–64).

Po této stručné charakteristice Hannewaldovy politické a náboženské orientace přítomnost kusů s říšským orlem v souboru nepřekvapí. Je pravdou, že kachlové soubory určené zjevně pro jedno kamenné těleso obsahují někdy kusy s portréty vzájemných „ideových protivníků“ – viz např. kachel s portrétem Jiřího Saského v souboru osobností jako Jan Hus, Jan Fridrich Saský s manželkou Sibylou z Kleve, Zuzana Falcká nebo Štěpán Šlik (ŽEGKLITZ 2019, 117–121) či – a to především – soubor, v němž jsou vedle sebe zastoupeni na jedné straně Karel V. a Ferdinand I., na straně druhé Jan Fridrich Saský a Sibyla z Kleve, respektive katolík Ferdinand I. a protestant Filip Hesenský (ŽEGKLITZ 2019, 124–125). Přítomnost portrétů katolických vládařů nemusí ani v souborech jinak „reformačních“ překvapovat – jako nejvyšší představitelé světské moci byli panovníci respektováni i svými náboženskými odpůrci. V případě vyobrazení říšského znaku můžeme ovšem uvažovat o jistém posunu ve vnímání jeho významu – zde nešlo o vyjádření respektu ke konkrétní osobě právě vládnoucího panovníka, nýbrž o symbolické využití odznaku vládnoucí moci se všemi atributy, které tato moc reprezentovala. Jako takový pak příslušný kachel, odkazující nejpravděpodobněji k osobě Ferdinanda II., tvoří s předchozími dvěma motivy kompaktní celek. A opět, přihlídneme-li k charakteristice Hannewaldovy osobnosti, není bez zajímavosti, že s jedním z prvních vyobrazení říšského orla ve variantě blízké kachlovému reliéfu s atributy panovnické moci v orlích pařátech se – mimo jeho vyobrazení na mincích – setkáváme na titulní straně vydání *Obnoveného práva a zřízení zemského* z roku 1627 (obr. 20). Ještě starší je lept vydaný v Augsburgu roku 1611 W. P. Zimmermannem a zobrazující vpád pasovských do Prahy, kde spatřujeme dvouhlavého orla se svatozářemi a s mečem a žezlem v pařátech na praporci neseném jedním z pasovských (LAZAROVÁ/LUKAS 2002, obr. 82). Z perspektivy přítomnosti kachle s křížem v nebřenicím kachlovém souboru je pak zajímavé vyobrazení dvouhlavého orla s insigniemi na komplikované alegorii pražské defenestrace a první fáze české války od Gaspara Doomsse z roku 1619 oslavující Ferdinanda II. a věnované Vilému Slavatovi a Jaroslavu Bořitovi z Martinic (obr. 21), kde orla nalézáme v sousedství praporce s křížem s jasně vypovídající legendou: „Der Adler so rechtmässig erwöhlet ist / überwindet alles“, resp. (v reminiscenci na sen či vidění prvního křesťanského římského císaře Konstantina I. Velikého před bitvou s Maxentiem u Milvijského mostu v Římě roku 312) „In diesem Zeichen (nämlich in dem weissen Creutz) wirstu obsiegen“ (LAZAROVÁ/LUKAS 2002, obr. 102, 103).

Obr. 20. Titulní list českého vydání *Obnoveného práva a zřízení zemského dědičného království Českého*, vytištěného v tiskárně Jana Schumanna v Praze roku 1627, exemplář z knihovny Strahovského kláštera (převzato z VLNAS 2001, 65, obr. 29).

V době pravděpodobného vzniku nebřenicích kamen bylo užívání říšského znaku ve variantě s atributy vladařské moci v orlích pařátech jen málo rozšířené. Tato skutečnost svádí k možným interpretacím jejich významů. Obecně symbolizovaly světskou panovnickou moc (žezlo) a moc trestající – spravedlnost (meč). Vedle své funkce v rámci slavnostních korunovačních obřadů hrály však panovnické insignie svou roli rovněž při investiturách, tedy dosazování do různých úřadů panovníkem. Pozoruhodná z hlediska zde řešené otázky poselství kachlového reliéfu byla investitura Waltera z Cronbergu do úřadu velmistra Řádu německých rytířů císařem Karlem V. na říšském sněmu v Augsburgu roku 1530, který tak nahradil Albrechta Braniborského, jenž pět let předtím konvertoval k protestantismu. Při slavnostním veřejném obřadu bylo symbolicky použito jak žezlo, určené už od dob Wormského konkordátu pro investitury církevních knížat, tak meč, využívaný při investiturách knížat světských. Poselství tohoto nezvyklého symbolického

rituálu zdůrazňujícího propojení světské i církevní moci, které Luther radikálně odmítal, bylo zjevně určeno přítomným protestantům (např. Jiří Braniborsko-Ansbašský, Filip Hesenský, synové kurfiřta saského), kteří se obřadu museli aktivně účastnit (STOLLBERG-RILINGER 2020, 101–103). Zda vzpomínka na tyto události, zaznamenané i vzhledem k jejich výjimečnosti do neobvyklých detailů jejich přímým účastníkem, mohučským kanovníkem Valentinem von TETLEBEN (1958), přežila v živé paměti řadu desetiletí a hrála nějakou roli ve volbě říšského znaku právě ve variantě s panovnickými atributy, samozřejmě nevíme. Rozhodně však ilustruje možnou širší vypovídacích schopností třeba i u drobných detailů. Více než živá však rozhodně byla dobová pobělohorská atmosféra se svým nekompromisním tažením proti nekatolíkům, vrcholícím ve sjednocení „žezla a meče“ právě v *Obnoveném zřízení zemském* s jeho zásadou „cuius regio, eius religio“. Tato politická tendence se ostatně projevovala i v dobové publicistice spjaté přímo s českým prostředím. Náhornou ukázkou je leták s biblickou scénou z Getsemanské zahrady, kde v roli Jidáše spatřujeme dvorního kazatele Fridricha Falckého Abrahama Sculteta a v čele vojáků mířících zatknout Ježíše spěchají Thurn, Mansfeld a samotný „zimní král“. V úloze Ježíše obklopeného spícími apoštoly-kurfiřty vystupuje Ferdinand II., jemuž namísto symbolického kalichu hořkosti anděl podává právě žezlo a meč (obr. 22).

Obr. 21. Gaspar Doms, 1619: Defenestrace českých místodržících 23. května 1618 s alegorickou oslavou Ferdinanda II. Mědřít, jednostránkový leták, výřez (převzato z LAZAROVÁ/LUKAS 2002, obr. 103).

Odhlédneme-li od těchto širších interpretací možného významu daného reliéfu, můžeme nalézt i jeho určitou, byť málo pravděpodobnou spojitost přímo s osobou samotného Ondřeje Hannewalda, a sice v souvislosti s jeho studii na boloňské univerzitě, kde již od konce 15. století začal být symbol dvouhlavého orla užíván jako skupinový „odznak“ německých studentů; od 16. století měli pak svou pečeť s dvouhlavým orlem i studenti německého národa na univerzitě v Padově (HYE 1973, 97; PAVLAC/LOTT 2019, 200).

Ještě větší spekulací by byla – s ohledem na míru jejich zachovalosti – interpretace zlomků dvou kachlů jako pozůstatků erbovního motivu s figurou lva v kosmém břevně (viz obr. 12: a), což byl rodový znak Hannewaldů (obr. 23). Kachle s tímto motivem byly po obvodu reliéfní stěny lemovány páskou s nápisem, z něhož lze s jistými obtížemi přecíst pouze slovo KRISTUS na

jiném z řady podobných zlomků (viz obr. 12: b). Vzhledem k uložení těchto zlomků mimo hlavní kachlový depot i s ohledem na odlišnou kvalitu střepu i výpalu není navíc jisté, že tyto zlomky byly součástí stejného kamnového tělesa jako kusy výše detailněji popsané.

Zda hrál v ikonografickém programu nebřenicích kamen nějakou roli i motivicky výrazný kachel s mužskou postavou (viz obr. 4), není vůbec zřejmé, zejména kvůli nemožnosti porozumět obsahu a smyslu nápisu, jímž je opatřen. Jeho výskyt i na jiných lokalitách svádí nicméně k závěru, že výpověď jeho motivu lze považovat spíše za neutrální.

Za pomoci slohové analýzy kachlových motivů, doprovodných keramických nálezů i terénní nálezové situace v kombinaci s údaji písemných pramenů vážících se k dané lokalitě byl vznik kachlového souboru zařazen do konce 1. čtvrtiny 17. století, kdy ves Nebřenice byla majetkem Ondřeje Hannevalda z Eckersdorfu, tajného rady císařů Rudolfa II. a Matyáše. Navzdory tomu, že ikonologicky jsme schopni interpretovat „pouhé“ tři motivy z celého souboru, zdá se být jejich výpověď natolik zřejmá a ucelená, nadto pak potvrzená charakteristikou pravděpodobného stavebníka dotčených kamen, že snad můžeme oprávněně považovat nebřenicí kamna za zatím nejstarší doklad kamnového tělesa s konfesně vyhraněným ikonografickým programem s protireformačním obsahem v českém prostředí. Na tomto závěru nic nemění ani výše zmíněná existence o zhruba sedm desítek let starší série výtvarně jednotně pojatých kachlů s portréty habsburských panovníků a s alegoriemi víry a síly/statečnosti, kterou ovšem (zatím?) neznáme ze situace, jež by prokazovala jejich společné užití v rámci jediného kamnového tělesa – byť je taková možnost velmi pravděpodobná. Nemění na něm nic ani fakt, že zejména kachle s alegorií víry se v poměrně hojném počtu vyskytují rovněž v protestantském prostředí, přesněji v prostředí s převahou protestantského vyznání. Ve většině případů se jedná o izolované kusy bez širšího kontextu a jakákoli konfesní nálepka by byla pouhou spekulací – i ve většinově protestantské populaci žily katolické minority. A o tom, že širší kontext (celkový ikonografický program daného kamnového tělesa, osoba stavebníka) může být pro interpretaci daného motivu rozhodující,

Obr. 22. Anonym, s. d.: *Als kayserliche Majestet vor Gott kniet tet sein Gebet...* Mědiryt (?) neznámého autora s politicky aktualizovanou alegorií Ježíše v Getsemanské zahradě (převzato z BOHATCOVÁ 1966, obr. 33).

Obr. 23. Erb rodu Hannewaldů z Eckersdorfu (převzato ze SIEBMACHER 1887, Taf. 30).

svědčí např. i na kachlích se vyskytující motiv Krista – Dobrého pastýře, známý jak v protestantské, tak i „antiprotestantské“ variantě (ŽEGKLITZ 2011). Stejně tak mohla i alegorie víry, sama o sobě neutrální, bez problémů posloužit oběma stranám.

V překvapujícím protikladu s obsahovou výpovědí nebřenických kamen pak stojí jejich vnější, fyzická podoba. Nebřenický dvůr samozřejmě nesloužil jako sídlo jeho vysoce postaveného a mohovitého stavebníka (žijícího v době svého působení u císařského dvora na pražské Malé Straně, po roce 1616 patrně v Průhonicích), přesto zhotovení kamnového tělesa z režných kachlů, na svou dobu již anachronických, nadto ve značně nekvalitním provedení jak z hlediska výtvarného, tak i technologického, výrazně kontrastuje s promyšlenou koncepcí jejich obrazového sdělení. A naopak – nebřenická kamna mohou být dokladem toho, že i takto nevýznamná, okrajová a z hlediska osobní reprezentace nepodstatná investice stála stavebníkovi za hlubší úvahu o jejím ideovém poselství.

PRAMENY

- MUSILOVÁ 2010 — Jitka MUSILOVÁ: Stavebně historický průzkum zámku Nebřenice. Praha 2010, rukopis. Uloženo: Archaia Praha, z. ú.
- NK XXIII D 57 — Národní knihovna, Praha, oddělení rukopisů a starých tisků, Ubytovací kniha Malé Strany a Hradčan, 1608 – ca 1612, rukopis, sign. XXIII D 57.

LITERATURA

- BIRELEY 2014 — Robert BIRELEY: Ferdinand II, Counter-Reformation Emperor, 1578–1637. New York 2014.
- BLEISTEINER 2001 — Claus D. BLEISTEINER: Der Doppeladler von Kaiser und Reich im Mittelalter : Imagination und Realität. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 109, 2001/1–2 Hft, 4–52.
- BOHATCOVÁ 1966 — Mirjam BOHATCOVÁ: Irrgarten der Schicksale : Einblattdrucke vom Anfang des Dreißigjährigen Krieges. Praha 1966.
- BRYCH 2004 — Vladimír BRYCH: Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní : Výběrový katalog Národního muzea v Praze – Stove Tiles of Gothic, Renaissance and Early-Baroque Period : Selective Catalogue of the National Museum. Praha 2004.
- DYMEK 1995 — Katarzyna DYMEK: Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie. Wrocław 1995.
- EHRENPREIS 2006 — Stefan EHRENPREIS: Kaiserliche Gerichtsbarkeit und Konfessionskonflikt : Der Reichshofrat unter Rudolf II. 1576–1612. Göttingen 2006.
- FORBELSKÝ 2006 — Josef FORBELSKÝ: Španělé, Říše a Čechy v 16. a 17. století : Osudy generála Baltasara Marradase – The Spaniards, the Empire and Bohemia in the 16th and 17th centuries : The fate of General Baltasar Marradas. Praha 2006.
- FRANZ 1969 — Rosemarie FRANZ: Der Kachelofen : Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus. Graz 1969.
- GALL 1970 — Franz GALL: Zur Entwicklung des Doppeladlers auf den kaiserlichen Siegeln. In: Bericht über den zehnten österreichischen Historikertag in Graz, [...] vom 20. bis 23. Mai 1969. (= Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 18), [Wien] 1970, 325–329.
- GALL 1992 — Franz GALL: Österreichische Wappenkunde : Handbuch der Wappenwissenschaft. Wien–Köln–Weimar 1992, 2. vydání.
- HALL 2008 — James HALL: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha–Litomyšl 2008.
- HAVRÁNEK 1948 — Edgar Theodor HAVRÁNEK: Kampa : Pražské Benátky : Jeden z nejmalebnějších koutů staré Prahy slovem i obrazem. Praha 1948.
- HAZLBAUER 1997 — Zdeněk HAZLBAUER: Náhodný nález raně novověkých kachlů v areálu hradu v Týnci nad Sázavou – Zufallsfund frühneuzeitlicher Kacheln im Areal der Burg in Týnec nad Sázavou. Památky středních Čech 11, 1997/1, 23–30.
- HAZLBAUER 2000 — Zdeněk HAZLBAUER: Hromadné nálezy pozůstatků historických kamnových kachlů v okolí zámku v Pyšelicích, okr. Benešov – Massenfunde von Relikten historischen Ofenkacheln in der Umgebung des Schlosses Pyšely, Bezirk Benešov. Castellologica Bohemica 7, 2000, 279–292.
- HOHENLOHE-WALDENBURG 1871 — Friedrich-Karl zu HOHENLOHE-WALDENBURG: Zur Geschichte des Heraldischen Doppel-Adlers. Stuttgart 1871.
- HRŮŠOVÁ 2011 — Lucie HRŮŠOVÁ: Renesanční a barokní kachle ze sbírek Muzea východních Čech v Hradci Králové : Náboženské a portrétní kachle. Bakalářská práce, Pardubice 2011. Uloženo: Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Ústav historických věd.
- HYE 1973 — Franz-Heinz HYE: Der Doppeladler als Symbol für Kaiser und Reich. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 81, 1973, 63–100.

- JORDÁNKOVÁ/LOSKOTOVÁ 2002 — Hana JORDÁNKOVÁ / Irena LOSKOTOVÁ: Špilberská kachlová kamna a jejich stavebníci – Špilberker Kachelöfen und ihre Besteller. *Archaeologia historica* 27, 2002, 555–587.
- LANDFRIED 1966 — Franziska LANDFRIED: heslo Hannewaldt (Hanniwald) v. Eckersdorf, Andreas. In: *Neue deutsche Biographie*, Bd. 7 (Grassauer – Hartmann). O. zu Stolberg-Wernigerode et al. (eds), Berlin 1966, 621–622.
- LAZAROVÁ/LUKAS 2002 — Markéta LAZAROVÁ / Jiří LUKAS: Praha : Obraz města v 16. a 17. století : Soupis grafických pohledů I. = Prague : Picture of the town in the 16th and 17th centuries : List of views on graphic art pices I. = Prag : Stadtbild im 16. und 17. Jahrhundert : Verzeichnis graphischer Ansichten I. Praha 2002.
- LOSKOTOVÁ/SCHENK 2020 — Irena LOSKOTOVÁ / Zdeněk SCHENK: Gotické, renesanční a raně barokní kachle Přerovska : Dávné příběhy zobrazené v reliéfech kachlových kamen : Výběrový katalog. Přerov–Brno 2020.
- MAJEWSKI 2015 — Marcin MAJEWSKI: Renesansowe kafle zachodniopomorskie : Studium z historii ogrzewania wnętrz mieszkalnych. Stargard–Szczecin 2015.
- MARKOVITS 2015 — Klaus MARKOVITS: Tiroler Kachelöfen : Keramische Ofenkultur in Nord-, Süd- und Osttirol. Brixen 2015.
- MENOUŠKOVÁ/MĚŘÍNSKÝ 2008 — Dana MENOUŠKOVÁ / Zdeněk MĚŘÍNSKÝ (eds): Krása, která hřeje : Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska – Schönheit, die warmt : Gotische und renaissancezeitliche Kacheln aus Mähren und Schlesien. Uherské Hradiště 2008.
- MERHOUT 1946 — Cyril MERHOUT: Ostrov Kampa. Praha 1946.
- MERHOUT 1954 — Cyril MERHOUT: Paláce a zahrady pod Pražským hradem – Palais et jardins sous le château de Prague. Praha 1954.
- MÜLLER/ZEZULA 2014 — Karel MÜLLER / Michal ZEZULA: heslo Kamnový kachel s habsburským orlem. In: Ilona Matejko-Peterka et al., Země a její pán : Struktury vlády a její projevy na území Rakouského Slezska do konce první světové války – Das Land und sein Herr : Strukturen der Herrschaft und deren Manifestationen im Gebiet Österreichisch-Schlesiens bis zum Ende des Ersten Weltkriegs. Opava 2014, 81.
- MUSILOVÁ 2010 — viz *Prameny*
- NOVÁK 1935 — Jan Bedřich NOVÁK: Rudolf II. a jeho pád. Praha 1935.
- PAVLAC/LOTT 2019 — Brian Alexander PAVLAC / Elizabeth S. LOTT: The Holy Roman Empire : A Historical Encyclopedia 2. Santa Barbara, US-CA, Denver, US-CO, 2019.
- PAVLÍK 2017 — Čeněk PAVLÍK: Velký obrazový atlas gotických kachlových reliéfů : Čechy, Morava, české Slezsko – Grosser Bildatlas gotischer Kachelreliets : Böhmen – Mähren – böhmisch Schlesien. Praha 2017.
- POKLEWSKA-KOZIEŁŁ 2022 — Magdalena POKLEWSKA-KOZIEŁŁ: Późnośredniowieczne i nowożytnie kafle z terenu Nowej Marchii. (= Biblioteka Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 27), Poznań 2022.
- PUSCH 1987 — Oskar PUSCH: Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741. Bd. 2 (G–K). Dortmund 1987.
- RICHTEROVÁ 1982 — Julie RICHTEROVÁ: Středověké kachle – Mittelalterliche Kacheln : Aus der Sammlung des Museums der Hauptstadt Prag. Praha 1982.
- RITTER 1879 — [Moriz] RITTER: heslo Hannewalt, Andreas. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 10 (Gruber – Hassencamp). Leipzig 1879, 522–523.
- ROSMANITZ 1995 — Harald ROSMANITZ: Die frühbarocken Plattenöfen aus dem Haus eines Kaufmanns in Karlsruhe-Durlach : Zur Frage der Rekonstruktion und Motivwahl. In: *Zur Regionalität der Keramik des Mittelalters und der Neuzeit : Beiträge des 26. Internationalen Hafnerei-Symposiums*, Soest 5. 10. – 9. 10. 1993. (= Denkmalpflege und Forschung in Westfalen, Bd. 32), W. Endres / F. Lichtwark (eds), Bonn 1995, 125–142.
- ROTH HEEGE ET AL. 2012 — Eva ROTH HEEGE ET AL.: Ofenkeramik und Kachelöfen : Typologie, Terminologie und Rekonstruktion im deutschsprachigen Raum (CH, D, A, FL) : Mit einem Glossar in siebzehn Sprachen. (= Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Bd. 39), Basel 2012.
- ROYT 2006 — Jan ROYT: Slovník biblické ikonografie. Praha 2006.
- RUTH 1996 — František RUTH: Kronika královské Prahy a obcí sousedních III (Purkyňova ulice – Žofín). Praha 1996 (reprint).
- SEDLÁČKOVÁ 2017 online — Lenka SEDLÁČKOVÁ: Alegorie Vír. In: *Archaiia Brno*, z. ú., publikováno 13. 2. 2017, <https://www.archaiiabno.org/home_cs/?acc=zapisnicek&blog_id=780> [vid. 2023-09-03].
- SCHWARZ/CODDINGTON 1943 — Henry Frederick SCHWARZ / John Insley CODDINGTON: The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century : With a supplement: The social structure of the Imperial Privy Council, 1600–1674. Cambridge 1943.
- SIEBMACHER 1887 — Konrad BLAŽEK (ed.) / Johann SIEBMACHER: J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch : 6. Band, 8. Abtheilung : Der Abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien : 1. Theil. Nürnberg 1887.
- STAŇKOVÁ 2017 — Veronika STAŇKOVÁ: Novověké kachle s alegorickou výzdobou z Nového Města pražského – Neuzeitliche Ofenkachel mit allegorischer Ausschmückung aus der Prager Neustadt. *Staletá Praha* 33, 2017/1, 144–152. DOI: <<https://doi.org/10.56112/sp.2017.1.06>>.
- STIEVE 1875 — Felix STIEVE: Der Ursprung des dreissigjährigen Krieges 1607–1619. Erstes Buch: Der Kampf um Donauwörth im Zusammenhange der Reichsgeschichte. München 1875.
- STOLLBERG-RILINGER 2020 — Barbara STOLLBERG-RILINGER: The Emperor's Old Clothes : Constitutional History and the Symbolic Language of the Holy Roman Empire. New York–Oxford 2020. DOI: <<https://doi.org/10.1515/9781782388067>>.

- STRAUSS 1940 — Konrad STRAUSS: Kacheln und Öfen der Steiermark : Studien zur Geschichte der Keramik in der Ostmark. Graz 1940.
- STRAUSS 1966 — Konrad STRAUSS: Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Strassburg 1966.
- STRAUSS 1972 — Konrad STRAUSS: Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Skandinavien. II. Teil. Basel 1972.
- STRAUSS 1983 — Konrad STRAUSS: Die Kachelkunst des 15. bis 17. Jahrhunderts in europäischen Ländern. III. Teil. München 1983.
- ŠREJBEROVÁ 2017 — Jitka ŠREJBEROVÁ (ed.): Svět kachlových kamen : Kachle a kachlová kamna severozápadních Čech. Most 2017.
- ŠRONĚK 2013 — Michal ŠRONĚK: De sacris imaginibus : Patroni, malíři a obrazy předbělohorské Prahy – De sacris imaginibus : Patrons, Painters and images in Prague before the Battle of White Mountain. Praha 2013.
- TETLEBEN 1958 — Herbert GRUNDMANN (ed.) / Valentin von TETLEBEN: Protokoll des Augsburger Reichstages 1530. (= Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Schrift 4), Göttingen 1958.
- UNGER 1988 — Ingeborg UNGER: Kölner Ofenkacheln : Die Bestände des Museums für Angewandte Kunst und des Kölnischen Stadtmuseums. Köln 1988.
- VĚNAS 2001 — Vít VĚNAS (ed.): Sláva barokní Čechie : Stati o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století. Praha 2001.
- ZÁPOTOCKÝ 1979 — Milan ZÁPOTOCKÝ: Katalog středověké keramiky severočeského Polabí = Katalog der mittelalterlichen Keramik aus dem nordböhmischen Elbegebiet. (= Výzkumy v Čechách – Supplementum), Praha 1979.
- ŽEGKLITZ 2011 — Jaromír ŽEGKLITZ: Tertium „Ad lupum predicanem“ – et ad Pastorem Bonum : Reformační zápasy na reliéfech českých gotických a renesančních kachlů – Tertium „Ad lupum predicanem“ – et ad Pastorem Bonum : The Reformation struggle on Czech Gothic and Renaissance stove tile reliefs. Archeologické rozhledy 63, 2011/4, 644–665.
- ŽEGKLITZ 2019 — Jaromír ŽEGKLITZ: Kachle z dílny hrnčíře Adama Špačka (1531–1572) na Novém Městě pražském (= Archaeologica Pragensia – Supplementum 5), Praha 2019.
- ŽEGKLITZ/HAZLBAUER/CHOTĚBOR 1992 — Jaromír ŽEGKLITZ / Zdeněk HAZLBAUER / Petr CHOTĚBOR: Pokus o rekonstrukci kachlových kamen ze zaniklé renesanční sklárny v Broumce – Versuch einer Rekonstruktion des Kachelofens aus der Renaissanceglashütte in Broumy. Archeologické rozhledy 44, 1992/1, 94–108.
- ŽEGKLITZ/ZAVŘEL 2004 — Jaromír ŽEGKLITZ / Jan ZAVŘEL: Nové nálezy kamnářských výrobků s portrétem Jana Husa : Příspěvek k poznání výroby českých renesančních kachlů – New finds of stove-makers' wares bearing a portrait of Jan Hus : A contribution to an understanding of Czech Renaissance stove tile production. Archeologické rozhledy 56, 2004/3, 591–618.

ZUSAMMENFASSUNG

DER GEGENREFORMATIONS-KACHELOFEN AUS DEM WIRTSCHAFTSHOF IN NEBŘENICE (BEZ. PRAG-OST)

In den Jahren 2019/2020 fand eine archäologische Forschung der Gesellschaft Archaia Praha in Nebřenice (Bez. Prag-Ost) statt, wobei im Areal des ehemaligen Wirtschaftshofs Reste nach einem Kachelofen freigelegt wurden. Sie zeigten sich ikonografisch auf den ersten Blick als ein Werk des Zeitraums seit der zweiten Hälfte des 16. bis der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Der Fund bestand aus dem an das äußere Mauerhaupt der aus Stein erbauten Mauer der ältesten Bauphase des Hofes aus der Zeit zwischen den Jahren 1616–1636 gelehnten translozierten Destruktionsmaterial vom Teil eines Ofenkörpers, er enthielt fast vierzig Kacheln mit sieben verschiedenen Motiven und Teile von einigen Keramikplatten als Konstruktionsmaterial des Ofens, deren Funktion allerdings nicht klar ist. Unter den Motiven der plastischen Kacheln hat man den Reichsadler, die Allegorie des Glaubens, das figurative Motiv und Symbol des Kreuzes, an den Gesimskacheln drei verschiedene Pflanzen- oder geometrisch-pflanzliche Motive identifiziert. Unter Mithilfe der Stilanalyse der Motive, der begleitenden Keramikfunde sowie des Geländebefunds in Kombination mit den schriftlichen Quellenangaben zur genannten Ortschaft hat man die Entstehung des Kachelensembles zu Ende des ersten Viertels des 17. Jahrhunderts eingeordnet; das Dorf Nebřenice war damals im Besitz von Andreas Hannewald von Eckersdorf, dem Geheimrat der Kaiser Rudolf II. und Matthias. Das Ensemble enthält außer den Gesimskacheln mit dem neutralen pflanzlichen oder geometrischen Ornament auch eine Serie von Wandkacheln, deren Reliefs eine verhältnismäßig deutliche Ideenaussage enthalten. Das Kreuz als Symbol weist eindeutig zum katholischen Milieu hin, seine Botschaft wird noch durch die weibliche Figur als Sinnbild einer der theologischen Grundtugenden – des Glaubens potenziert. Die Aussage schließt die Kachel mit dem Reichswappen ab, dessen Darstellung mit den Herrscherinsignien in den Fängen des Reichsadlers sich nicht als Hinweis zur konkreten Persönlichkeit des bereits regierenden Herrschers, sondern eher für das Sinnbild der rekatholisierenden Herrschermacht halten lässt. Mit Berücksichtigung der Charakteristik der Persönlichkeit des vorausgesetzten Ofenbauauftraggebers Andreas Hannewald, eines überzeugten und in manchen konkreten Situationen sehr kampfbereiten, von der Ständeopposition gehassten Katholiken lässt sich der Ofen aus Nebřenice als der bislang älteste Beleg eines Ofenkörpers mit ausgeprägtem Gegenreformationsprogramm im Milieu Böhmens deuten.

Abb. 1. Südöstliche Umgebung von Prag. **Links** Ausschnitt der Landkarte mit ersichtlich gemachter Ortschaft Nebřenice (Bez. Prag-Ost, **rot**). **Rechts** das Schloss mit den Wirtschaftsgebäuden, **rote Fläche** bei der südöstlichen Schlossecke – Teil des archäologisch geforschten Geländes (Unterlage übernommen aus der Website mapy.cz: <<https://mapy.cz/zemepisna?q=neb%C5%99enice&source=ward&id=1814&ds=2&x=14.6141875&y=49.9586481&z=13>>, Einzeichnung der Forschungsfläche J. Růžicka, Gestaltung S. Babuškova, 2023).

Abb. 2. a – Nebřenice, Kachel mit dem Reichsadler, Digitalrekonstruktion aus mehreren Fragmenten (Foto J. Žegklitz, 2020); **b** – Prag 1-Neustadt, Panská G. 8. Kachelfragment mit dem Reichsadler (Foto J. Žegklitz, 2019).

Abb. 3. a – Nebřenice, Kachel mit der Allegorie des Glaubens, Digitalrekonstruktion aus mehreren Fragmenten (Foto J. Žegklitz, 2020); **b** – Beroun, Straße Politických vězňů Nr.-Konskr. 1940, Kacheltorso mit Allegorie des Glaubens (Foto J. Žegklitz, 2017).

Abb. 4. Nebřenice, Kachel mit Darstellung einer männlichen Figur. Digitalrekonstruktion aus mehreren Fragmenten (Foto J. Žegklitz, 2020).

Abb. 5. Nebřenice, Kachel mit Kreuz und geometrisch-pflanzlichem Ornament. Digitalrekonstruktion aus mehreren Fragmenten (Foto J. Žegklitz, 2020).

Abb. 6. Nebřenice, Kachel mit Pflanzenmotiv(?). Die aus mehreren Fragmenten digital rekonstruierte Reliefwand (Foto J. Žegklitz, 2020).

Abb. 7. Nebřenice, Kachel mit geometrisch-pflanzlichem Motiv (Foto J. Žegklitz, 2020).

Abb. 8. Nebřenice, Kachel mit Pflanzen- und Tiermotiv(?) (Foto J. Žegklitz, 2020).

Abb. 9. Nebřenice, Keramikplattentorso (Foto J. Žegklitz, 2020).

Abb. 10. Nebřenice, Keramikplattentorso (Foto J. Žegklitz, 2020).

Abb. 11. Nebřenice, Kachelfragmente aus der Schicht 3022 (Foto J. Žegklitz, 2020).

Abb. 12. Kachelbruchstücke aus den Schichten 3030 (c), 3035 (a, b, d, e) und 3076 (f, g) – Foto J. Žegklitz, 2020.

Abb. 13. Der Taler Rudolfs II.: **a** – Kutná Hora (*Kuttenberg*), 1578; **b** – Jáchymov (*Joachimsthal*), 1580 (Foto Archiv des Autors).

Abb. 14. a – Der Taler von Matthias, 1617; Der Taler Ferdinands II., 1624; **c** – Dreikreuzer Ferdinands II., 1631 (Foto Archiv des Autors).

Abb. 15. Nebřenice. **A** – Grundriss der Forschungsfläche mit der eingezeichneten Schlossmauer, den Wirtschaftshofmauern (**kreuzschraffiert** – die älteste Phase), der Lage des Schnitts (**grüne Linie**) und dem Ausmaß der Schicht 3022 mit dem Ofendestruktionsmaterial (**rote Fläche**); **B** – Schnitt mit der **rot** gezeichneten Schicht 3022 (Zeichnung D. Polcar, Digitalisierung J. Růžicka, 2023).

Abb. 16. Sog. Pflichtabdruck der Mappe des Stablen Katasters, Nebřenice, Katastergemeinde Chomutovice u Dobřejovic (*Huntowitz*), 1841, Maßstab 1:2880. **Links** der Wirtschaftshof, **rot** – Forschungsfläche, **rechts** im Dorfkern zwei gemauerte (**rosa**) und zwei hölzerne/verbrennbare (**gelb**) Bauten (© Ústřední archiv zeměměřictví a katastru ČÚZK/Tschechisches Amt für Geodäsie und Kataster, Zentralarchiv für Landvermessung und Kataster, Fondy katastrální/Katasterarchivgut, Sign. B2/a/4C, Best.-Nr. 2568-1-003).

Abb. 17. Nebřenice, Fragmente der Teller- oder flachen Schalenränder mit Marmorieren und Bemalung aus der Schicht 3022 (Foto J. Žegklitz, 2020).

Abb. 18. Serie der Kacheln mit Bildnissen der Habsburgerherrscher und Allegorien: **a** – Karl VI., Poplze (*Popels*, Bez. Litoměřice/*Leitmeritz*), übernommen aus ZÁPOTOCKÝ 1979, Taf. 71.1); **b** – Ferdinand II. von Tirol, Burg Okoř (Bez. Prag-West); **c** – Allegorie des Glaubens, Beroun, Str. Politických vězňů Nr.-Konskr. 1940, Foto der Kachel *in situ* im Töpferofenboden; **d** – Ferdinand I., Beroun, Str. Politických vězňů Nr.-Konskr. 1940; **e** – Maximilian II., Prag 1-Neustadt, Nr.-Konskr. 1078/II; **f** – Allegorie der Stärke/Tapferkeit, Prager Burg, digital aus mehreren Bruchstücken zusammengesetzt (Foto b–f, J. Žegklitz, bis 2020). Das Größenverhältnis einzelner Stücke entspricht nicht dem Vergleich ihrer realen Größe.

Abb. 19. Philipp v. d. Bossche (Zeichnung)/Johannes Wechter (Kupferstecher), 1606: PRAGA. Großes Prospekt von Prag, Sadeler-Prospekt genannt. Insel Kampa, Ausschnitt, das wahrscheinliche Haus von Andreas Hannewald im **roten Ring** (Kolorierung J. Fomín, 2021).

Abb. 20. Obnovené právo a zřízení Zemské (...)/*Verneuerte Landesordnung des Erbkönigreichs Böhaim*, Titelseite der böhmischen (tschechischen) Ausgabe, gedruckt bei Jan Schumann in Prag, 1627, Exemplar aus der Stiftsbibliothek Strahov (übernommen aus VLNAS 2001, 65, obr. 29).

Abb. 21. Gaspar Dooms, 1619: Fenstersturz der böhmischen Statthalter am 23. Mai 1618 mit der allegorischen Verherrlichung Ferdinands II. Kupferstich, einseitiges Blatt, Ausschnitt (übernommen aus LAZAROVÁ/ LUKAS 2002, Abb. 103).

Abb. 22. Anonymus, s. d.: *Als kayserliche Maiystet vor Gott knient tet sein Gebet...* Nicht datierter Kupferstich (?) von unbekanntem Autor mit politisch aktualisierter Allegorie von Jesus in Getsemani (übernommen aus BOHATCOVÁ 1966, Abb. 33).

Abb. 23. Wappen des Geschlechts Hannewald v. Eckersdorf (übernommen aus SIEBMACHER 1887, Taf. 30).

Übersetzung von Jindřich Noll